

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

Харківське історико-філологічне товариство

Український СВІТ

у наукових парадигмах

Збірник наукових праць

Випуск 1/2014

УДК 811.161.2 + 39 (477)
ББК 81.411.1 + 63.5 (4УКР)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- **Маленко О. О.**, д-р філол. наук, проф. (Харків)
- (головний редактор);
- **Ворожбіт В. В.**, д-р пед. наук, проф. (Харків);
- **Голобородько К. Ю.**, д-р філол. наук, проф. (Харків)
- **Дорошенко С. І.**, д-р філол. наук, проф. (Харків)
- **Лисиченко Л. А.**, д-р філол. наук, проф. (Харків)
- **Ломакович С. В.**, д-р філол. наук, проф. (Харків)
- **Новиков А. О.**, д-р філол. наук, проф. (Глухів)
- **Борисов В. А.**, канд. філол. наук, доц. (Харків)
- **Піддубна В. В.**, канд. філол. наук, доц. (Харків)
- (заст. головного редактора)
- **Терещенко В. М.**, канд. філол. наук, доц. (Харків)
- **Умрихіна Л. В.**, канд. філол. наук, доц. (Харків)
- **Юр'єва К. А.**, канд. пед. наук, доц. (Харків)
-

РЕЦЕНЗЕНТИ:

- **Нелюба А.М.**, д-р філол. наук, проф., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.
- **Сюта Г.М.**, канд. філол. наук, ст. наук. співр., Інститут української мови НАН України

Ухвалила вчена рада Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(*протокол №4 від 5 вересня 2014 року*)

У 41 Український світ у наукових парадигмах : Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. — Харків: ХІФТ, 2014. — Вип. 1. — 160 с.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3281 від 18.09.2008.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
вул. Блюхера, 2, м. Харків, Україна, 61168

ISBN 978-966-1630-25-2

© Автори статей, 2014
© Обкладинка У. Мельникова, 2014
© Макет В. Журенко, 2014

УКРАЇНІСТИКА В КОНТЕКСТІ ЧАСУ

Ірина Богданова МОДЕЛЮВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕТИЧНОЇ КАРТИНИ У ТВОРЧОСТІ ХАРКІВСЬКИХ РОМАНТИКІВ 20–40 РОКІВ XIX СТОЛІТТЯ	90
Володимир Борисов НАУКОВЕ ОСМИСЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ В XIX СТ.	93
Лідія Лисиченко, Тетяна Лисиченко РОЛЬ ХАРКІВСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ В ЗАПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ В 20–30-ті РОКИ XX СТ.	100
Лілія Петрова-Озель ТРАДИЦІЇ ІНТЕЛЕКТУАЛІЗМУ В УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ (на матеріалі праць О. Г. Муромцевої)	108
Анатолій Новиков З ІСТОРІЇ ОДНОГО ВОДЕВІЛЮ МАРКА КРОПИВНИЦЬКОГО	114

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

Наталія Варич СТРАТЕГІЇ ПОШУКІВ КОНСТИТУЮВАННЯ СПРАВЕДЛИВОГО ОСВІТНЬОГО ПОЛЯ УКРАЇНИ	120
Олена Садоха «ПЕРША ЧЕСНОТА» ЯК БАЗОВИЙ ЧИННИК РЕФОРМУВАНЬ В ОСВІТНЬОМУ ПОЛІ УКРАЇНИ	125
Катерина Юр'єва ОСВІТА В РЕАЛІЯХ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	131

ЕТНОЛОГІЯ. ЕТНОПЕДАГОГІКА. ЕТНОПСИХОЛОГІЯ

Вікторія Ворожбіт-Горбатюк ВИТОКИ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ КРІЗЬ ПРИЗМУ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ СУЧАСНОСТІ.	142
Наталія Нестеренко МОДЕЛЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ В УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО)	147
Тетяна Ходєєва ЕТНОПЕДАГОГІКА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: РЕЦЕПЦІЯ НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНОГО ДОСВІДУ В ОСВІТІ Й ВИХОВАННІ	153

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.	158
---	-----

6. Колоїз Ж. В. Асоціативно-образний потенціал внутрішньої форми окаяналізмів у світлі теорії О. О. Потебні / Ж. В. Колоїз // Олександр Потебня: сучасний погляд : матеріали міжнар. читань, присвячених 170-річчю від дня народження фундатора Харків. філолог. шк. — Х., 2006. — С. 121–127.
7. Лисиченко Л. А. Лінгвофілософські ідеї О. О. Потебні. Предтеча сучасного вчення про мовну картину світу / Л. А. Лисиченко // Мова у професійному вимірі: комунікативно-культурний аспект : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. — Х. : УЦЗУ, 2006. — С. 3–8.
8. Маленко О. Лінгво-естетична інтерпретація буття в українській естетичній мовотворчості (від фольклору до постмодерну) : [монографія] / О. Маленко. — Х. : ХІФТ, 2010. — 488 с.
9. Муромцева О. І. З історії української літературної мови: вибрані праці / О. І. Муромцева. — Х. : [б.в.], 2008. — 229 с.
10. Орнатовский И. Новейшее начертание правил российской грамматики, на началах всеобщей основанных / И. Орнатовский. — Х. : Унив. тип., 1810. — 344 с.
11. Потебня О. О. Естетика і поетика слова / О. О. Потебня. — К. : Мистецтво, 1985. — 302 с.
12. Потебня А. А. Теоретическая поэтика / А. А. Потебня. — М. : Высш. шк., 1990. — 344 с.
13. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. — Полтава : Довкілля-К, 2006. — 716 с.
14. Тимковский И. Ф. Опытный способ к философскому познанию русского языка / И. Ф. Тимковский. — Х. : Унив. тип., 1811. — 310 с.
15. Українська мова : [енциклопедія] / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. — 2-е вид, випр. і доп. — К. : Укр. енцикл., 2004. — 824 с.
16. Франко І. Из секретів поетичної творчості / Іван Франко. — К. : Рад. письменник, 1969. — 191 с.
17. Харків — моя мала Батьківщина : [навч. посіб. з народознавства] / за ред. І. Ф. Прокопенка. — Х. : ОВС, 2003. — 544 с.
18. Якобсон Р. О. Лінгвістика і поетика / Р. О. Якобсон // Структуралізм : «за» і «проти». — М., 1975. — С. 193–200.

УДК 811.161.2

Лідія Лисиченко, Тетяна Лисиченко,
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

РОЛЬ ХАРКІВСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ В ЗАПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ В 20–30-ТІ РОКИ ХХ СТ.

У статті окреслено внесок харківських лінгвістів у наукову інтерпретацію й інтенсифікацію впровадження української мови в усі сфери суспільного й наукового життя та освіти перших десятиліть ХХ ст. Дано оцінку великій роботі, що проводилася

харківськими вченими з популяризації української мови та створення наукових праць, словників, підручників і посібників для викладання її в середній та вищій школі.

Ключові слова: *Харківська лінгвістична традиція, державне функціонування мови, унормованість літературної мови, стильова диференціація, практичний аспект мовознавчих досліджень, спеціалізація викладання мови.*

В статті описано вклад харківських лінгвістів в наукову інтерпретацію та інтенсифікацію впровадження української мови в усі сфери суспільного життя та освіти перших десятиліть ХХ ст. Дана оцінка великої роботи, проведеної харківськими ученими по популяризації української мови та створенню наукових праць, словників, підручників та посібників для її викладання в середній та вищій школі.

Ключевые слова: *Харьковская лингвистическая традиция, государственное функционирование языка, нормированность литературного языка, стилевая дифференциация, практический аспект языковедческих исследований, специализация преподавания языка.*

The contribution of Kharkiv linguists in scientific interpretation and intensification of the implementation of the Ukrainian language in public and scientific life and education is outlined in the article. The extensive work carried out by scientists from Kharkiv on the promotion and creation of scientific works, dictionaries, textbooks and aids for teaching of the Ukrainian language in secondary and high school is assessed.

Key words: *Kharkiv linguistic tradition, state functioning of language, normalization of literary language, development of functional styles, specializing in language teaching, practical aspect of linguistic research.*

На початку ХХ ст. після тривалого періоду революційних потрясінь і громадянської війни була створена українська демократична держава УРСР. Однією з вимог борців цього періоду була рівноправність української мови в усіх сферах суспільного життя, для реалізації якої були створені політичні умови. Мова як суспільне явище потребувала прискореної нормалізації, збагачення лексичними засобами, стильової диференціації, оскільки в дожовтневий період не всі функціональні стилі української мови розвивалися рівномірно через владні обмеження в її застосуванні. «Нова доба нового прагне слова», — писав поет. Доба поставила нові важливі завдання й перед дослідниками української мови.

Проголошення Української Народної Республіки, а трохи пізніше — Української Радянської Соціалістичної Республіки як національної держави зумовило докорінну зміну статусу української мови, яка набула усіх суспільних функцій. Розв'язання проблеми вдосконалення та збагачення української мови було поставлене перед мовознавцями як державне замовлення. До виконання цих програм були покликані й представники Харківської філологічної школи — найпотужнішої в Україні та в усій Росії.

Мета статті — визначити внесок харківських лінгвістів у наукову інтерпретацію й інтенсифікацію впровадження української мови в усі сфери суспільного й наукового життя та освіти перших десятиліть ХХ ст.

У пореволюційні роки зі створенням УРСР роль Харкова як провідного наукового центру значно зростає, що зумовлене, по-перше, великими науковими традиціями міста, а по-друге, тим, що Харків став столицею Української держави. Наука, різні її галузі продовжують розвиватися в загальноєвропейському контексті, спираючись на попередні надбання й досягнення. Не було винятком у цьому

і мовознавство, що виростало на підмурівках, закладених О. О. Потебнею, і вбирало в себе кращі європейські наукові традиції.

Такий стан мовознавчих студій дав змогу вченим нашого міста зберегти цілісність наукового процесу, уникнути розриву зв'язків у традиціях між різними поколіннями науковців (незважаючи на величезні соціально-політичні зміни: світова і громадянська війни, утворення нової держави й т. ін.). Це виявлялося в збереженні широти поглядів, різноманітності напрямів та аспектів вивчення мови.

Незважаючи на те, що філологія в Харкові першої половини ХІХ ст. була науково синкретичною (один учений був і лінгвістом, і фольклористом, і етнографом, і поетом), домінантним складником у ній відповідно до тодішньої європейської практики була лінгвістика, або, як її в побутовому спілкуванні називають і досі, граматики. Поступово нагромаджувався досліджений матеріал, виявлялися нові аспекти вивчення й відбувалася диференціація складників філології в окремі науки — насамперед лінгвістики та літературознавства, були визначені предмет і методи дослідження кожного з них.

У 20-х рр. ХХ ст. у філологічній науці відбувається більш чітка диференціація літературознавства й мовознавства. Тому можна вже виокремлювати лінгвістичні та літературознавчі студії. Другою ознакою цього часу є виділення україністики в окрему галузь філологічної науки та бурхливий розвиток теоретичного й практичного мовознавства, особливо в галузі української мови та літератури.

Починаючи з 20-х рр. ХХ ст. над поглибленим науковим вивченням проблем української мови та її державного функціонування працювали і україністи, і традиційні дослідники російської мови й літератури. Це створювало творчу атмосферу, яка сприяла розширенню горизонтів лінгвістичної науки.

Завдання мовознавства щодо вивчення української мови були визначені вже 1918 р. в програмовій за змістом і популярній за викладом роботі М. Ф. Сумцова «Начерк розвитку української літературної мови», де йшлося про необхідність розробки наукової мови, мови публіцистики, централізованої розробки термінологічних систем у різних галузях діяльності, ретельного вивчення вже сформованої художньої мови [7: 6–16].

Тоді ж виходить друком книга О. Н. Синявського «Короткий нарис української мови», що являла собою збірник лекцій, прочитаних автором 1917 р. на вчительських курсах у Харкові. Дослідник питання історії української мови, О. Н. Синявський не тільки створив ряд посібників з української мови для шкіл різного рівня, але й був автором розвідок з історії української мови, серед яких «Спроба наукової характеристики літературної української мови» та «Наукова контроверза».

1919 р. з'являється праця проф. Кульбакіна «Украинский язык. Краткий очерк исторической фонетики и морфологии», в основі якої був курс, читаний ним у травні того ж року на підготовчих курсах для інструкторів із викладання української мови. Пізніше виходить «Український язык у минулому і тепер. Підручна книга для усвідомлення фактів українського язика» К. Т. Німчинова (1925). Автор її розвиває вчення А. Ю. Кримського про появу і розвиток української мови, про її місце серед слов'янських мов, дає характеристику праруській мові, мовним змінам.

Загалом в Україні в цей період проблеми загального мовознавства не перебувають у центрі уваги, що пояснюється різними причинами. Харків був у цьому питанні щасливим винятком, мабуть, тому, що неможливо було зруйнувати чи просто відмовитися від досягнень попередників, їхніх починань і незавершених

досліджень. Тому й перший посібник українською мовою із загального мовознавства був створений у Харкові Л. Булаховським та І. Завадовським (1929). Чи не першим на той час було і дослідження З. Веселовської про мову письменника XIX ст. «Мова Г. Ф. Квітки-Основ'яненка. Синтаксис українських оповідань» (1927).

Значна увага лінгвістами Харкова в 20–30-ті рр. XX ст. приділяється питанням перекладу, чому сприяло створення навчальних закладів із іноземних, зокрема східних, мов. Тут же виходить «Теорія і практика перекладу» О. М. Фінкеля (1929), у якій аналізуються найзагальніші теоретичні питання перекладу, розглядаються жанрові особливості перекладу прозових нехудожніх, прозових художніх і віршованих творів.

У той час молоді літератори одержували відрядження в республіки Середньої Азії й Кавказу для вивчення культур і мов народів цих регіонів, що відповідало державній політиці дружби народів. Такі подорожі зумовили появу численних перекладів поетичних творів народів Кавказу. На українську мову була перекладена поема Шота Руставелі «Витязь у тигровій шкурі» (1937; переклад М. Бажана). Під враженням від побаченого в цих відрядженнях було написано ряд високохудожніх творів, одним із яких був «Роман Міжгір'я» Івана Ле (1935). Пізніше, уже в 50–60-ті рр. XX ст., великий внесок у перекладацьку діяльність зробив Микола Лукаш — автор одного з найкращих перекладів «Фауста» В. І. Гете.

Переклади не тільки збагачували українську мову новими словами, а й були одним із важливих стимуляторів лінгвістичних пошуків у цій галузі. Перекладацька діяльність вводила в культурний простір України нові імена письменників і поетів та нові культурні реалії, а знайомство з традиціями й мовами інших народів вносило новий шар культурологічної лексики в українську літературну мову.

Велику роботу в 20–30-ті рр. XX ст. харківські лінгвісти виконували з практичного впровадження української мови в публіцистику (газети, журнали), в офіційно-ділову комунікацію. Для цього були створені довідники та словники, як загальномовні, так і для потреб окремих галузей спілкування. Ця сторона діяльності харківських мовознавців докладно розглядається в монографії О. В. Тихоненко «Становлення норм офіційно-ділового стилю української мови у 20–30-ті рр. XX ст.» (2011), створеній на матеріалі словників ділової мови й документів перших десятиліть XX ст. У цій суголосній часові роботі здійснено цілісний аналіз лексичних, фразеологічних та граматичних норм офіційно-ділового стилю української мови в їх діяхронічному вимірі, виявлено закономірності інтралінгвальної та екстралінгвальної основи становлення норм означеного стилю в 20–30-ті рр. XX ст.

Щоденні клопоти практичного мовознавства не тільки не перешкоджали науковим пошукам, а й сприяли останнім. Із метою координації зусиль лінгвістів у 20-х рр. XX ст. при Харківському інституті народної освіти імені О. О. Потебні була створена науково-дослідна кафедра мовознавства, що також носила ім'я цього вченого. Ця організація стала одним з авторитетних осередків, ініціаторів пошуку шляхів розв'язання наукових проблем, своєрідним координатором лінгвістичних досліджень і мала окреме наукове видання, де публікувалися наукові розвідки харківських філологів. Певною мірою кафедра була прообразом майбутнього Інституту мовознавства АН України.

Відкриття на філологічних факультетах університетів відділень української мови й літератури потребувало створення фахових підручників і посібників

з української мови та її історії. Цю потребу задовольняли харківські лінгвісти. Одним із перших посібників була праця О. Н. Синявського «Норми української літературної мови» (1931), яка стала підсумком як досліджень самого автора, так і теоретичних пошуків інших учених, які плідно працювали над проблемами сучасної української літературної мови. Ця робота й досі являє науковий інтерес для фахівців.

Із запровадженням у шкільну освіту семирічного навчання, зокрема й української мови, харківські вчені Л. Булаховський, О. Білецький, О. Парадизький, М. Сулима створили підручник української мови для старшого концентру трудових шкіл (для підвищеної школи п'ятого, шостого та сьомого років навчання) [2]. Чи не найвагоміший внесок у цю роботу вніс Л. А. Булаховський, якому належить найбільший розділ «Грамматика», а також розділ, присвячений стилістичним аспектам. Розроблена харківськими вченими структура курсу української мови збереглася й до нашого часу. Ця колективна праця була високо поцінована, витримала кілька видань (1927, 1928 і 1929 рр.) і певною мірою стала основою наступних навчальних посібників з української мови.

Окремими виданнями виходили лекції з різних розділів української мови. М. Ф. Сулима видав брошуру «З історії української мови» — варіант лекції для студентів, лекторів і вчителів, яку пізніше було повністю включено до посібника «Українська мова» для трудових шкіл, про який ішлося раніше. Виданий М. Ф. Сулимою у 1928 р. конспект лекцій «Історія української літературної мови» став частиною колективного посібника для студентів-філологів «Історичний курс української мови (від початків формування до 20-х рр. ХХ ст.)».

Для викладання історії української мови велике значення мала названа раніше книга з історії української мови професора ХДУ С. М. Кульбакіна, у передмові до якої автор схарактеризував тогочасний стан вивчення історії мов та чітко визначив ті обставини й чинники, що наштовхнули його на створення наукової розвідки з питань історії української мови.

Наводимо текст передмови, написаної С. М. Кульбакіним 13 грудня 1918 р.: «Задуманный мною еще въ 1911 году планъ выпустить рядъ научныхъ грамматикъ словянскихъ языковъ, которыя бы могли служить пособіемъ въ университетскомъ преподаваніи, силою вѣшнихъ обстоятельствъ задерживается осуществленіемъ и видоизмѣняется въ смыслѣ порядка выпускковъ. Послѣ выхода пособій по древне-церковно-словянскому и сербскому языкамъ на очереди стояла польская грамматика. Но событія послѣднихъ лѣтъ, отразившіяся въ университетскомъ преподаваніи учрежденіемъ кафедръ украиновѣднія, выдвинули на первую очередь въ моемъ планѣ тему, которая первоначально стояла отъ меня дальше всѣхъ другихъ.

Какъ ни смотрѣть на вопросъ объ украинскомъ языкѣ съ политической стороны, но интересъ к этому языку, несомнѣнно, возросъ необычайно; языкъ этотъ сталъ предметомъ спеціальнаго преподаванія въ высшей и средней школь и въ то же время предметомъ вниманія со стороны извѣстныхъ круговъ образованнаго общества.

Вмѣстѣ съ тѣмъ оказалось, что намѣченная самой жизнью тема едва ли не наименѣе разработанная въ кругу другихъ подобныхъ темъ науки словянскаго языкознанія.

Наши лучшіе научные труды по історіі русскаго языка не выдѣляютъ вопросовъ украинскаго языка въ особый предметъ». І далі автор пише: «Объемистый трудъ Шахматова можно разсматривать какъ історію русскаго языка, или же какъ сравнительную грамматику трехъ русскихъ языковъ; но если понадобится указать хотя бы краткое пособие къ университетскому курсу, посвященному спеціально украинскому языку, — мы окажемся въ затрудненіи. Мы вынуждены будемъ выбирать

между почтеннымъ, но неоконченнымъ трудомъ Крымскаго, въ высшей степени неудобномъ со стороны плана, порядка и характера изложенія (на русскомъ языкѣ), и грамматикой на нѣмецкомъ языкѣ Смалья-Стоцкаго и Гартнера, трудомъ также почтеннымъ, но имѣющимъ въ своей основѣ совершенно невѣрную точку зрѣнія на украинскія языковыя явленія и такъ ихъ освѣщающимъ, что трудно рѣшить, отражается ли въ этомъ освѣщеніи незнаніе общеизвѣстныхъ фактовъ, или же тенденціозное ихъ игнорированіе.

Между тѣмъ отсутствіе подходящаго пособия къ университетскому преподаванію отражается не только на немъ самомъ, но и на качествахъ преподаванія предмета въ средней школь и на учебникахъ, которые составляютъ для этой послѣдней.

При такихъ обстоятельствахъ я рѣшилъ обработать и издать свой краткій курсъ, читанный въ маѣ этого года на подготовительныхъ курсахъ для инструкторовъ по преподаванію украинскаго языка» [5: 3–4].

Із 20-х рр. ХХ ст. в мовознавстві відбувається диференціація не тільки за мовами, а й за певними їх галузями (фонетика, граматика, історія, стилістика та ін.). Питання української мови, окрім уже згаданого видання С. М. Кульбакіна, знаходяться в полі зору К. Т. Німчинова в роботі «Український язык у минулому і тепер. Підручник для усвідомлення фактів українського языка» (1925). На відміну від книги С. М. Кульбакіна, підручник К. Т. Німчинова торкається питань історії української літературної мови. Автор її розвиває вчення А. Ю. Кримського про появу й розвиток української мови, про її місце серед слов'янських мов, дає характеристику праруській мові.

В окреслений період розгортається діалектологічна робота, у якій активну участь беруть мовознавці-харків'яни. Так, О. Н. Синявський очолював діалектологічну комісію Всеукраїнської академії наук (ВУАН), йому належали теоретичні праці з діалектології, зокрема присвячена застосуванню в ній фонематичного принципу. М. Ф. Наконечним була укладена «Програма з української діалектології» (1941) для збирання діалектних матеріалів.

Перша половина ХХ ст. ознаменувалася у вітчизняному мовознавстві появою великої кількості словників, серед яких: правописний словник О. Ізюмова (1931); перший із перекладних словників цього періоду «Німецько-український словник» І. Шаровольського (1929); «Практичний словник російсько-української мов», укладений М. Йогансеном, М. Наконечним, К. Німчиновим, Б. Ткаченком (1926). Стрімке розширення сфер функціонування української мови в той період зумовлювало потребу в словниках; словники, точніше словнички, призначені для окремих галузей функціонування української мови. З'являються навіть зовсім незвичні словнички — для передплатників газет, що були призначені для полегшення розуміння газетних текстів українською мовою.

Словники та підручники спиралися на різні засади (інколи різко протилежні), відрізнялися підходами й тенденціями в доборі та викладі матеріалу. Крім того, випуск такої літератури відзначався масовістю, стихійністю, інколи непрофесійністю. Але саме в цей період у Харкові розроблялися й формувалися основні принципи укладання підручників, навчальних посібників, словників.

У зв'язку з виконанням українською мовою нових функцій у 20-ті рр. ХХ ст. на передній план виходить практичний аспект мовознавчих досліджень, унаслідок чого посилюється увага до видання навчальної літератури. Великий внесок у розробку посібників, підручників, теоретичних матеріалів для підвищення кваліфікації вчителів, службовців зробили лінгвісти — співробітники Харківського інституту народної освіти імені О. О. Потебні. Серед ряду таких видань

варто виділити «Загальний курс української мови (1932; автори М. Г. Йогансен, М. Ф. Наконечний, К. Т. Німчинов, Л. А. Булаховський та ін.), який уперше подавав українську літературну мову у вигляді окремих розділів, а також містив матеріал про українську лексику та фразеологію.

У 1926 р. виходить друком підручник для вищої і середньої школи П. Горецького та І. Шалі «Українська мова. Практично-теоретичний курс» (за 1926 — 1929 рр. він витримав вісім видань) і «Українська мова» М. Ф. Наконечного, потім колективний «Підвищений курс української мови» (автори Б. Д. Ткаченко, М. Г. Йогансен, М. І. Перегінцев, М. Ф. Наконечний, Л. А. Булаховський, К. Т. Німчинов). Посібник був призначений для вищої школи й характеризував тогочасну українську літературну мову. Він уперше містив розділи про лексику і фразеологію. Активну участь у підготовці підручників брав і О. Я. Петренко.

У 20 — 30-ті рр. ХХ ст. у Харкові складається школа фонетистів, до якої належали той же О. Н. Синявський, В. П. Беседіна-Невзорова, М. Г. Йогансен, З. М. Веселовська, М. Ф. Наконечний, І. Троян. За порівняно невеликий час харківські фонетисти формують нові принципи й методики фонетичних досліджень, запроваджують методи експериментальної фонетики (наукова увага В. П. Беседіної-Невзорової в той час спрямована на досліди української літературної вимови експериментально-фонетичними методами та з використанням техніки експериментально-фонетичного дослідження, що проводились у Харківському Інституті народної освіти [1: 3848]), що пізніше знайшло узагальнення в написаному М. Ф. Наконечним розділі «Фонетика» в «Курсі української літературної мови» (1951).

М. Ф. Наконечний (1900 — 1981), випускник аспірантури при науково-дослідній кафедрі мовознавства Харківського педінституту професійної освіти, яка пізніше стала філією Інституту мовознавства АН УРСР, а з організацією в Харкові університету співробітник, а згодом завідувач кафедри української мови, став гідним продовжувачем славнозвісної школи харківських мовознавців. Продовжуючи традиції О. О. Потебні, Л. А. Булаховського, учений спирався в своїх наукових дослідженнях на величезний фактичний матеріал, зібраний з різноманітних джерел (діалектологічні записи, усне літературне мовлення, художні, публіцистичні, сучасні дослідникові наукові тексти, історичні пам'ятки).

Ті друковані наукові праці, що М. Ф. Наконечний залишив, мало використуються, хоча заслуговують на велику увагу, адже характеризуються оригінальністю наукових думок і культурою викладу. Ученому належить розділ «Фонетика» в двотомному «Курсі сучасної української літературної мови» (1951, Київ), де для характеристики вимови звуків української мови, у т. ч. орфоепічних норм, використані результати експериментальної фонетики, зокрема методу палатограми. М. Ф. Наконечний є автором розділу «Орфоепічні норми та їх значення» у виданні «Курсу сучасної української літературної мови» 1969 р. Крім того, з питань фонетики вченим була написана дисертація, яку він, на жаль, не встиг захистити перед війною.

Цікаві роботи М. Ф. Наконечного з історії фонетики української мови «До вивчення становлення й розвитку української мови» (вид-во Харків. ун-ту, 1962) та «Про основні етапи історичного розвитку української мови» (1962; у співавторстві з Ф. П. Медведєвим та П. А. Моргуном) можуть служити прикладом справді наукового в такому випадку методу відносної, а не абсолютної хронології, що дозволяє визначити хронологічну послідовність, а не періодизацію фонетичних явищ. На жаль, у пізнішій захопленні експериментальними характеристиками звуків сучасної мови сьогодні рідко використовуються праці М. Ф. Наконечного.

Не менш плідно розвивається в Харкові з утворенням Української держави і русистика. Особливістю філологічної науки цього часу є те, що одні й ті ж учені займалися проблемами як української, так і російської мов, і тільки наприкінці 30-х рр. ХХ ст. відбулася спеціалізація інтересів. Так, Л. А. Булаховський, В. П. Бесєдіна-Невзорова, О. М. Фінкель, М. М. Баженов займалися проблемами як української мови (про що сказано раніше), так і російської.

Соціальні перетворення в суспільстві, запровадження обов'язкової початкової освіти в країні, залучення до навчання широких кіл населення (лікнепи, школи для дорослих, робітфаки та інші форми навчання) потребували нових типів підручників і посібників із російської мови. У цей період М. М. Баженов і О. Я. Петренко видають підручник із російської мови для п'ятого, шостого, сьомого класів середньої школи (1932 — 1933), виходить «Курс русского языка для заочников» О. Я. Петренка.

У ці роки з'являються посібники й підручники «Первые шаги», «Рабочая книга по русскому языку» М. М. Баженова, багато інших праць навчального спрямування. Помітним явищем у русистиці був підручник із російської мови для вищих педагогічних закладів М. М. Баженова і О. М. Фінкеля, який видавався багаторазово. Ним користувалися студенти не тільки в Україні, а й у Росії, а для шкіл Молдавії та Азербайджану вчені підготували окремі видання, що в них ураховувалася специфіка місцевих національних мов.

Для різних рівнів і типів навчальних закладів, науково-технічних працівників з'являються підручники іноземних мов: О. та Ж. Бургардтів «Підручник німецької мови (для робфаків, профшкіл і технікумів)», П. Глезер, Є. Пецольд «Підручник німецької мови», В. Попиковського «Практический учебник английского языка» та ін.

Під час репресій 1937 р. філологічна наука Харкова зазнала великих втрат. Із кінця 30-х і до початку 50-х рр. ХХ ст. наукові публікації харківських учених-філологів пригальмовуються, що було зумовлене спочатку відомими політичними причинами й побоюванням друкованого слова, а потім подіями Великої Вітчизняної війни. Однак наукові пошуки не припинялися і при першій нагоді знайшли відбиття в нових наукових всеосяжних щодо проблематики та науково вартісних працях харківських мовознавців-україністів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бесєдіна-Невзорова В. П.* Експериментально-фонетичне дослідження української літературної вимови в Харківському ІНО / В. П. Бесєдіна-Невзорова // Записки Харківського інституту народної освіти імені О. О. Потебні. — Т. III. — Х., 1928. — С. 38–48.
2. *Білецький Ол.* Українська мова. Підручник для старшого концентру трудових шкіл. 5–7 роки / Ол. Білецький, Л. Булаховський, Ол. Парадиський, М. Сулима. — Вид. друге, стереотипне. — К. : Державне видавництво України, 1928. — 108 с.
3. *Видаються педагогі вищої школи г. Харькова* : Биографический словарь / В. И. Астахова, К. В. Астахова, А. О. Гайков и др. — Х. : ГЛОБУС, 1998. — 736 с.
4. *Дорошенко С. І.* Естафета поколінь Харківської філологічної школи в педагогічному університеті / С. І. Дорошенко // Від бароко до постмодерну: Збірник наукових праць кафедри української та світової літератури. — Х., 2005. — С. 314–322.
5. *Кульбакинъ С. М.* Украинский языкъ. Краткій очерк исторической фонетики и морфологии / С. М. Кульбакинъ. — Харьковъ: типографія «Печатное дѣло», 1919. — 104 с.
6. *Лисиченко Л. А.* Біля витоків Харківської філологічної традиції // Ці невичерпні глибини мови : монографія / Л. А. Лисиченко. — Х. : Основа, 2011. — С. 246–294.

7. Сумцов М. Ф. Начерк розвитку української літературної мови / М. Ф. Сумцов. — К., 1918. — С. 6 — 16.
8. Тихоненко О. В. Становлення норм офіційно-ділового стилю української мови у 20–30-ті рр. ХХ ст. : монографія / О. В. Тихоненко; Харк. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва. — Х. : Майдан, 2013. — 179 с.

УДК 811.161.2'373.23

Лілія Петрова-Озель,

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

ТРАДИЦІЇ ІНТЕЛЕКТУАЛІЗМУ В УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ (НА МАТЕРІАЛІ ПРАЦЬ О. Г. МУРОМЦЕВОЇ)

У статті проаналізована наукова спадщина доктора філологічних наук, професора О. Г. Муромцевої, зокрема аспект, присвячений дослідженню мови художніх текстів ХІХ — початку ХХ ст.; окреслені погляди вченого на проблеми формування інтелектуального потенціалу українського художнього мовлення. У результаті дослідження праць професора О. Г. Муромцевої визначено лексико-семантичні, стилістичні засоби, які вплинули на загальний процес інтелектуального збагачення української літературної мови.

Ключові слова: абстрактна лексика, термінологічна лексика, лексика іншомовного походження, книжні стилі, інтелектуальний потенціал мовотворчості.

В статье анализируется научное наследие доктора филологических наук, профессора О. Г. Муромцевой, в частности аспект, посвященный анализу языка художественных текстов ХІХ — начала ХХ века; представлены взгляды ученого на проблемы формирования интеллектуального потенциала художественной речи. В результате исследования работ профессора О. Г. Муромцевой определены лексико-семантические, стилистические средства, повлиявшие на общий процесс интеллектуального обогащения украинского литературного языка.

Ключевые слова: абстрактная лексика, терминологическая лексика, лексика иностранного происхождения, книжные стили, интеллектуальный потенциал языкового творчества.

The article deals with the scientific heritage of Doctor of Philology, Professor O. G. Muromtseva. The scholar's views on the problems of analysis of belles-lettres language and formation of intellectual potential of the Ukrainian language are outlined in the article. The research of O. G. Muromtseva's works helps to reveal lexico-semantic and stylistic methods which influenced general process of intellectual enrichment of the Ukrainian language.

Key words: belles-lettres language, intellectual potential of the language, lexico-semantic and stylistic methods.

В останні десятиліття в працях, присвячених розгляду художніх текстів, дослідники все частіше звертають увагу на процеси інтелектуалізації української мови, зокрема на посилення інтелектуалізму українського художнього слова.